

İRANLI TÜRK ŞAİR HAKİM-İ HEYDECÎ, DÎVANI (TÜRKÇE ŞİİRLER) VE ETKİLENDİĞİ ŞAİRLER*

Sinan Cereyan**

Öz

Klasik Türk ve İran edebiyatı için ortak pota İslam medeniyeti olmuştur. Bu sebeple iki edebiyat birbirinden hem etkilenmiş hem de birbirini etkilemiştir. Özellikle yeni Fars edebiyatının gelişmesinde Türkçe şiir söyleyen Türk asıllı İran'lı şairlerin büyük bir rolü olmuştur. Bunlara örnek olarak Hakanî, Nizâmî, Zahîr, Husrev, Sâib ve Şehriyâr gibi şairler verilebilir. Bu şairlerden biri de devrin önemli şairlerinden olan Hakîm-i Heydecî'dir.

Hakîm-i Heydecî, 19. asrın ortalarında İran'da yaşamış Türk bir dîvân şairidir. Kazvin ve Tahran'da devrin ileri gelen hocalarından eğitim görmüştür. Heydecî Türkçe, Farsça ve Arapça eserler kaleme almıştır. Türkçe'nin kullanımına önem vermiş, eserlerinde sade bir dil kullanarak atasözü ve deyimlere sıkça yer vermiştir. Heydecî Fars edebiyatının önemli şahsiyetlerinden beslenerek şiirlerini kaleme almıştır. Şiirlerinde din ve tasavvufa ait unsurlar oldukça fazladır. Heydecî, şiirlerinde Allah'ın yaratıcılığından, Hz. Muhammed'ten ve Hz. Ali'ye olan bağlılığından bahsetmektedir. Bu çalışmada İran'lı Türk şairler arasında önemli bir yeri olan Hakîm-i Heydecî'nin hayatı, eserleri ve şiir dünyası üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dîvan Edebiyatı, Heydecî, Heydecî'nin Şiirleri, Din, Tasavvuf

Abstract

Islamic civilization was the common pot for classical Turkish and Iranian literature. For this reason, the two literatures are both influenced and influenced by each other. Especially the Turkish poets of Turkish origin who played Turkish poetry in the development of new Persian literature had a great role. Examples include poets such as Hakanî, Nizâmî, Zahîr, Husrev, Sâib and Şehriyâr. One of these poets is Hakîm-i Heydecî, one of the important poets of the period. Hakîm-i Heydecî is a Turkish poet who lived in Iran in the middle of the 19th century. He was trained in the leading teachers of the era in Kazvin and Tehran. Heydecî wrote Turkish, Persian and Arabic works. He gave importance to the use of Turkish and frequently included proverbs and idioms by using plain language in his works. Heydecî fed his important figures in Persian literature and wrote his poems. In his poems, the elements of religion and Sufism are quite high. Heydecî, talks about the creativity of Allah in his poems, from

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 02.05.2020, Accepted / Kabul Tarihi: 16.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.731030>

* Bu çalışma 2019 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanmış olan "Hakîm-i Heydecî ve Türkçe Şiirleri" adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, sinancereyan1986@gmail.com, 0000-0002-7344-8135

Hız. Muhammad and devotion to Hız. Ali. In this study, was emphasized the life, works and poetry world of Hakîm-i Heydecî, which has an important place among the Turkish poets of Iran.

Keywords: Ottoman Literature, Heydecî, The Poems of Heydecî, Religion, Sufism.

1. Hakîm-i Heydecî'nin Hayatı

Heydecî'nin asıl adı, Muhammed Ali olmasına rağmen Hacı Ahûnd Heydecî, Molla Muhammed Heydecî, Hakîm-i Heydecî gibi lakaplar ile tanınır. Şair ve din âlimi olan Heydecî, Hicri 1270 (1853) yılında Güney Azerbaycan'ın Zencan vilayetinin *Heydec* köyünde doğmuştur.¹ Hacı lakabı onun Mekke'de hac vazifesini yerine getirmesinden, Hakîm lakabı ise felsefe ve hikmet ile meşgul olmasından kaynaklanır. Gençlik yıllarında şiir yazma merakı olan Heydecî bu yıllarda "Muganni" mahlasını kullanır, daha sonra mahlasını, "Heydecî" diye değiştirir.²

Zencan şehrine 60 km uzaklıkta yer alan Heydec; Azerbaycan'ın Hamse vilayetine bağlı Ebher Çayı köylerinden birisidir. Günümüzde ise bir şehir gibi idare edilmektedir.³ Heydecî doğduğu köyün ismine, eserlerinin çeşitli yerlerinde değinmektedir. Oranın güzel tabiatından, adet ve göreneklerinden iftiharla bahsetmektedir. Öyle ki diğer İranlı şairlerin Şiraz şehrini bolca tasvir edip övmelerine rağmen, O ise bazı beyitlerinde Şiraz'ın Heydec'e herhangi bir üstünlüğünün bulunmadığını anlatmaya çalışmaktadır.

*Olar ki vasf eyleyüpler safâda Şîrâzı
Mene güman yohı tercih Heydece Şîrâz (G 9/10)⁴*

*Hay Hamse'nin ol soyuk suları
Beh Heydecin ol serin havâsı (TC-3/33)*

Heydecî'nin ailesi hakkında fazla bir malumat yoktur. Dîvân'ında yer alan özgeçmişine göre, kendisinin lakabı Molla, babasının ise Molla Ma'sumali'dir. Babasının Molla lakabı, onun bir din âlimi olduğuna işaret etmektedir. Babası Mekke'yi ziyaret ederek hac vazifesini ifa etmiştir. Bu sebeple bazı kaynaklar, babasını Hacı Molla Ma'sumali diye yazmaktadır.Çocukluk yıllarında ilim öğrenmeye hevesli olan Heydecî ilköğrenimini Heydec köyünde babasının yanında almış ayrıca bu köyde bulunan ilkokulda eğitim görmüştür. Sonra Kazvin şehrine gitmiş, orada sarf, nahiv, mantık, me'âni ve beyân ilimlerini öğrenmiştir.

Farsça bir şiirinde⁵ ilim öğrenmeye olan merakını şöyle dile getirmiştir:

*Kucâ encümen bûd bûrdem serî
Eger dîdem ânca est dânişverî
Şûdem gûş gûftâr-i ân nâm-dâr*

¹ Menafî Ekberov - M.Kasımova, *Güney Azerbaycan Edebiyatı Antolojisi*, (Bakü: Elm Yayınevi, 198), c.1/139.

² Sadık Muhammedzâde, *Dîvân-ı Eş'ar-ı Türki Hakîm Molla Muhammed Heydecî*, (Zencan: Pınar Yayınları, 1387), 49.

³ Aziz Muhsini, *Azerbaycan Edebiyat Tarihinde Kızıl Yarpaklar*, (Zencan: Mina Yayınları, 1995),82.

⁴ Sinan Cereyan, *Hakîm-i Heydecî ve Türkçe Şiirleri*, (Diyarbakır, Dicle Üniv., Sos. Bil. Enst., Doktora Tezi, 2019), 100-297 Makalemizde verilen örnek beyitler tezimizin "Metin" kısmından alınmıştır. Her beytin sayfa numarası yerine dipnot fazlalığına yol açmaması için verilen örnek beyitlerin yanlarına hangi nazım şekline ait ise onu temsil eden harf, şiir numarası ve beyit numarası verilmiştir.

⁵ Ali Heşterudi, *Külliyât-ı Divân-ı Heydecî*, (Tahran: Aleviyun Yayınları, 1377), 89.

Kî -bînem çi mî gûyed âmuz-gâr⁶

Ömrünün sonuna kadar yalnız kalan Heydecî hiç evlenmemiştir. Heydecî'nin evlenmemesinin nedeni her zaman ilahi bir aşkın peşinde koşması ve kendisini ilme adamasıdır. Bu durum, *Dâniş-nâme*⁷ adlı eserindeki Farsça beyitlerde görülmektedir.

*Ser- hûd giriftem, zî merdûm kenâr
Bûrîdem zî peyvend hiş û tebâr
Zî yâran-ı hûd ruy ber-gâştêm
Be-dil ârzuy-i digêr dâştêm⁸*

Ayrıca etrafındaki insanların onun evlenmesini istemesine karşı kendi deyimiyle elini koynuna bağladığını ve bu evlilik kolyesini boynuna geçirmedigini söylemektedir.

*Uymadı bu tâîfeye Heydecî
İstemedi yoh ona halkun güci*

*İtdiler ısrâr kabûl itmedi
Gitmedi özge sözine bitmedi*

*İmdiki 'ömri yetüp otuz beşe
Almadı bundan sora gelmez işe*

*Koydı yatanda elin öz koynuna
Koymadı bu tavkı gice boynuna (M 8/8-11)*

Heydecî'nin hayatında din ve tasavvuf büyük bir yer tutmuştur. Şair Kur'ân'a ve Hz. Peygamberin hadislerine bağlılığını dile getirmiştir. Sağlam bir inanca sahip olan şair, bu inancını, başkalarına anlatmak için şiirlerini bir araç olarak kullanmıştır. Dîvân şiiri geleneğine bağlı olan Heydecî, dîvân şiirinde tasavvufun etkisinin çok zayıfladığı bir devirde, şiirlerinde tasavvufî ve irfânî ifadelerle oldukça fazla yer vermiştir. Bu tasavvufî tabirleri başarıyla kullanarak şiirler yazmıştır. Bu nedenle, onun tasavvufta mütehasıs bir şair olduğu söylenebilir. Fakat aşağıdaki beyitlerde sûfiligî tarikat ve bir mezhep olarak görenlerden olmadığını da belirtmiştir.

*Bu söze bâver yohı ehl-i kelâm
Men de akdım bu degil ey balam*

*Mezheb sûfîlere nisbet meni
Virme gözüm sevmedi bu sürmeni (M 5/10-11)*

⁶ Nerde bir meclis varsa uğradım. Eğer orda bir bilgin olduğumu görsem hemen o meşhurun dinleyicisi oldum ve âlimin ne dediğine baktım.

⁷ Heşterudî, *Divân-ı Heydecî*, 35.

⁸ Toplumdan uzaklaşmaya başladım, akraba ve soydan alakayı kestim, sevdiğilerime yüz çevirdim, başka bir şeye gönül bağladım.

Heydecî şiirlerinde hangi düşünceden olduğunu her ne kadar açıkça ifade etmese de kendisinin Şîi olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde; Hz. Ali, eşi ve çocuklarından ve aynı zamanda sırasıyla Şîi imamlarından bahseder.

*Gel meni Allâh özin Hudâ'ya bağışla
Fahr-i Rusûl Hatm-i Enbiyâ'ya bağışla*

*Hakk-ı Alî-yi Velî vü vasî-yi Resûle
Fâtima'nın çekdiği cefâyâ bağışla*

*Sıbt-ı Peyamber Hasan ikinci imâma
Kardaşı mazlûm-ı Kerbelâ'ya bağışla*

*Seyyid-i Seccâd u oğlu Bâkır-ı ilme
Sâdık-ı evlâd-ı Mustafâ'ya bağışla (G 1/1-4)*

Yine bazı beyitlerde “Mevlâ, Alî-yi Velî, dostâr-ı Alî, muhabbet-i Hayder, Mazlûm-ı Kerbelâ, Hüseyin şehid, Sıbt-ı Peyamber Hasan” ifadeleri onun Hz. Ali'ye ve çocuklarına olan bağlılığını göstermektedir. Her kim Hz. Ali'ye dost olursa, muhabbet beslerse o kişinin günahlarını Allah'ın affedeceğini bazı şiirlerinde konu eder.

*Menem taksîr u isyân şermsârı
Hudâ'dan mağfiret ümîdvârı
Her ol kim şer'-i Ahmed'dür şî'ârı
Alî âl alâ'nın dostârı
Günâhından giçer elbette Tarı (M S2/14)*

1892'de tahsilini bitirip İran'a dönen Heydecî, Tahran'a göçmüş ve ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır. İlim ve fıkıh öğrenen talebeleri çevresine toplayıp, onlara dersler vermiştir. Şiirlerinin birinde Tahran'ı artık kendi vatani olarak kabul etmiştir.

*Menem ki vâlih ü mâtem hemîşe sergerdân
Menim murâdına hergiz dolanmadı devrân*

*Asıldı borkime Heydec'de mühre bu eyyâm
Olup veten mene dâru'l-hilâfe-i Tahrân (K 8/17-18)*

Heydecî hayatı boyunca dünya malına değer vermemiş, başkalarının onu övmesi için çaba göstermemiş, daima yüksek görüşlü olmuş, süse ve gösterişe karşı durmuş, sade ve basit bir hayatı tercih etmiştir. Yazdığı şiirlerde bunu çokça dile getirmiştir.

*Gelür hoşı mene bir pârenin budur cehti
Ki bağlamam özime hiç-vakt pîrâyeye (G 25/6)*

Heydecî ömrünün son yıllarına doğru hastalanmış, H. 1346 (M. 1928) tarihinde Tahran'da İmâmzâde Seyyid Nasreddin Medresesi'nde vefat etmiştir. Cenazesi *Kum*

şehrine götürülmüş ve orada defn edilmiştir. Mezarı Kum şehrinde “Tikye-i Tavliyet” mahallindedir. Burada onun mezarı küçük bir odada bulunur.⁹

2. Eserleri

Heydecî Türk, Fars ve Arap dillerinde şiirler yazmış, içtimai, felsefî ve dînî konuları ihtiva eden eserler kaleme almıştır. Kaçarlar döneminde emperyalizm aleyhine yazdığı *Risâle-i Duhâniye* mensur bir eserdir. Dili Farsça’dır. 1892’de neşredilmiştir. Arapça olan *Şerh-i Manzûme-i Sebzevârî* eseri Sebzevârî’nin *Şerh-i Manzûme* adlı eserinin bir haşiyesidir. 1925’de yayınlanmıştır. Heydecî’nin edebî eseri *Dâniş-nâme* ve *Dîvân*’dır. Bu eser iki bölüme ayrılır; birinci bölüm *Dâniş-nâme*, Farsça gazeller, ikinci bölüm, Türkçe gazeller, mesnevîler, kasideler, musammatlar, terkîb-i bendler, tercî-i bendeler ve kıt’aları ihtiva eder. Bu eser de 1371(1993)’de yayınlanmıştır.¹⁰ i Heydecî eserlerini, hikmet, felsefe, irfân ve din görüşünü insanlara anlatmak için kaleme almıştır.

2.1. Türkçe Dîvânı

Çalışmanın asıl konusunu teşkil eden, Heydecî’nin Türkçe Dîvânı’dır. Bu eser; 3 Musammat, 1 Murabba, 3 Terkîb-i bend, 1 Tercî-i bend, 14 Kaside, 12 Mesnevî, 36 Gazel ve 3 Kıt’a’dan oluşmaktadır. Heydecî bu eserinde; aşk, talih, hayattan şikâyetler, toplumsal eleştiriler, felsefî ve tasavvufî düşünceler, Allah’ın kudreti, vatan hasreti, hayatın zorlukları, dünya ve ahiret gibi konuları ele almaktadır.

3. Türkçe Dîvânı Çerçevesinde Hakîm-i Heydecî’nin Şiir Dünyası

Heydecî’nin Dîvânı muhteva bakımından incelediğinde işlenen konuları; “dînî-tasavvufî bilgi”, “toplum”, “toplumun gelenek ve görenekleri” ana başlıklar altında toplamak mümkündür. Bununla birlikte çeşitli felsefî ve sosyolojik konular, efsaneler, mitoloji ve ayrıca manzum hikâyeler, Dîvân’ın konusunu oluşturmaktadır.

Heydecî şair ve Müslüman bir din adamıdır. O, her zaman Müslümanlara hürmet göstermiş, onların kurtuluşu için çabalamış ve dinin galip gelmesini arzu etmiştir. Heydecî şiirlerinde bu dünyanın fani olduğunu belirterek asıl önemli olan şeyin ahiret için çabalamak olduğunu vurgulamıştır. Şiirlerinde, nefsin insanı her türlü çirkin davranışlara ve ahlaksızlıklara götüreceğini ve nefse uyulmaması gerektiğine dair uyarılarda bulunmuştur. O, Allah’ı ve mensubu olduğu dini insanlara anlatmayı yüce bir amaç olarak seçmiş ve sürekli nasihatlerde bulunmuştur.

Heydecî, Kur’ân-ı Kerîm’den iktibasla şiirlerinde Allah’ı zikreder. Allah’tan başkası övülmeye değmez. Yoktan var eden, varı da yok edendir. Yerdeki ve gökteki her şey; cin, ins, melek helak olacaktır, sadece bakî kalacak olan O’dur.

*Yaraşmaz ögmağa bir kimsene meger Tarı
Nece var itdi yohı yoh ider gene varı*

*Tamam-ı halk yer u gögde cin u ins u melek
Olur helâk meger zât-ı Hazret-i Bârî (G 38/1-2)*

Allah övülmeye layıktır. Ruhu bedene yerleştiren O’dur. Gökleri direksiz olarak yaratmıştır.

Ögerem ol Kadîm-i Mennânı

⁹ Muhammedzâde, *Heydecî*, 52.

¹⁰ Muhsini, *Kızıl Yarpaklar*, 80-81

Kim idüp cisme âşinâ cânı

*Ol Hudâ ya ki gögleri yaratup
Govzuyup pâyesiz bu eyvânı (TB3-1/1-2)*

3.1. Heydecî'nin Tasavvuf Anlayışı

Heydecî gerek büyüdüğü aile, gerekse çevre itibarıyla dînî bir atmosferde yetişmiştir. Yaşamı boyunca irfânî ve ahlâkî değerlere önem vermiş ve bunu hayatında tatbik etmeye gayret göstermiştir. Heydecî, şiirlerinde tasavvufî tabirleri kullanmıştır. Bunları gerçek anlamlarına uygun olarak beyitlerde işlemiştir. Şiirlerinden yola çıkılarak Heydecî'nin mutasavvıf bir şair olduğu söylenebilir. Tasavvufî mahiyette birçok şiiri vardır.

Heydecî şiirlerinde; *züht ve takva*, *vahdet-i vücûd nazariyesi*, *ilâhi aşk*, *tevekkül*, *riyâzet-müccâhede* gibi tasavvufî konuları yoğun olarak ele almıştır.

Züht ve takva: Heydecî züht ve takvayı genellikle birlikte kullanmaktadır. Şair bu kavramların yanında; heves, arzu, nefis, cihân kavramlarını kullanarak züht ve takva yolunun daha efdal olduğundan bahseder.

*Cihânda balam ârzu vü heves
İpin zühd ü takvâ pıçakıyla kes (M 10/25)*

*Didim zühd ü takvâyı benimlen kayırmaz
Meger tökdüler zâhidin başına kül (G 11/10)*

Vahdet-i vücûd nazariyesi: Heydecî vahdet-i vücûd görüşünü şu beyitlerle ifade etmiştir:

*Kevn ü mekândür özünün sâyesi
Sâyesidür mâyelerin mâyesi*

*Cümle odur gayrı kuyûdatdur
Vahdet-i iskâtı izâfâtdur (M 1/10-11)*

İlâhi aşk: Şair aşk-ı mecâzi, aşk-ı nefsânî tabirlerini kullanarak beşeri aşkın fitne olduğunu bu aşkın ilâhi aşka yöneltmesi gerektiğini savunur.

*Fitnedur aşk-ı mecâzi fitneden korkmak gerek
Aşk-ı nefsânî hatâdur bu hatâdan el götür (G 6/4)*

Tevekkül: Heydecî şiirlerde bir derviş edasıyla yanına herhangi bir rızık almadan yolculuğa çıkar.

*Sûfi buyurdu seyr u seferdür gama 'ilâc
Giydim çaruk ayağıma aldum ele ağac (G 3/1)*

Şair, insanların boş durmayıp ve çalışmalarını gerektiğini vurgular. Aynı zamanda Allah'a tevekkül edip, rızık konusunda yalnızca Allah'a güvenmeleri gerektiğini ifade eder. Şaire göre aç olan insanın Allah'a da inancı olmaz.

*As cân kulağına bu sözi tenbel olma dur
Git işle tap çörek yohı îmân Hudâ'ya ac*

*Çoh hırs mâl kazanmaga vurma ma 'âş için
İtmek gerek telâş velî kadr-i ihtiyâc (G 3/7-8)*

Riyâzet-mücâhede: Heydecî aşağıdaki beyitlerde riyâzet ve mucâhede konularını nefsin eğitilmesi şeklinde ele alır. Maymun iştahlı olan nefsi bir yılan terbiyecisi gibi eğitmekte ve o yılanı çantaya koymaktadır.

*Bu nefs-i bulhevesi yüz füsün ile neçe gün
Salup ilan kimi çantaya ağzını büzdüm (G 14/5)*

Şair, Allah katında yüce makamlara ulaşabilmek için nefsin ve şeytanın arzularına karşı gelmeyi ve dünyevî zevklere fazla bağlanmamayı tavsiye etmiştir.

*Ey dadaş geçdi cevânlık mevsim-i sûr u sûrûr
Yık bisât-ı 'işretî seyr u safâdan el götür*

*Tâ bilürsen akla kulluk eyle nefsin burnın ov
Düş perîler ardına dîv-i degâdan el götür (G 6/10-11)*

3.2. Heydecî'nin Sosyal Hayat Anlayışı

Heydecî'nin şiirlerinde sosyal hayatın derin izleri canlı bir şekilde görülmektedir. Dîvân'ında devrin âdet ve inanışları, giyim-kuşamı, sağlık anlayışı, tedavi yöntemleri, eğlence anlayışını görmek mümkündür. Aşağıdaki beyitte şâir; hasta kişinin mizâcına uygun olarak ballı sirkenin iyi bir gıda olabileceğini anlatmaktadır.

*Bilmüş kamu ki yahşi gıdâdur sikencübîn
Ammâ ne fâyide ki selâmet degil mizâc (G 3/3)*

Şiirlerde Türk usul ve gelenekleri de konu edilmiştir. Örneğin Şair, Türk geleneğindeki misafirperverlik ve misafire karşı cömert olmak konusunu şu şekilde ele almıştır: Sofrada yemek az olursa ev sahibi gerekirse kendisi az yer fakat misafiri iyi ağrlar.

*Azîzim getürdüm senünçün mesel
Birin ger konak etdün olma dağal*

*Erenler diyüpler ki ev sahibi
Konağın kabağına koysun kabı*

*Yemakda konağı gerek gözliye
Yeyim ger az oldı özi az yiye (M 11/ 27-29)*

Dönemin giyim- kuşamı ve yiyecek- içeceklerinin de şiirlere yansıdığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitlerde bazı yiyecek, içecek ve giyeceklere kanaat edilmesi gerektiği anlatılmıştır.

*Ayrana kıl kanâ 'at eger yoh sikencübîn
Gey ögnüve pelâs eger olmadı ipek*

*Yey her ne kabağa gelür aş ya pilov
Gey her neme müyesser olur şâl ya börk (K 7/ 7-8)*

Heydecî'nin şiirlerinde bağlar, gül bahçeleri, eğlence meclisleri önemli yer tutar. Zikrettiği musûki terimleri onun farklı alanlarda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

*Gül olur hâr eger üz getiren gülzâra
Serv olur mat eger düşse yolun bostâna (K 14/36)*

*Telef oldu 'ömr hey hey dur ulan uşâklara dey
Hani dünbek ü def ü ney niye bes nevâsı yohdur (K 3/23)*

3.3. Heydecî'nin Kullandığı Deyimler, Terimler ve Atasözleri

Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi'nin arasındaki farkların şüphesiz Azeri ağız hususiyetlerinin yazıya geçirilmesinden doğduğunu ve bu değişikliklerin Kuzey Azerbaycan'da az Güney Azerbaycan'da daha çok olduğunu ifade eder.¹¹ Heydecî'nin dili Güney Azerbaycan ağızıdır. O Azerbaycan Türkçesinin Zencan ağızı ile konuşan ve yazan bir şairdir.

Heydecî, zaman zaman beyitlerde bugün kullanımdan düşmüş veya Anadolu Türkçesinde kullanılmayıp Azeri Türkçesinde kullanılan sözcüklere yer vermiş halk söyleyişini öne çıkarmıştır.

“Utmak, çulkaşmak, danlamak, aparmak, gıy, tük, el çatmak, gışgırmak, govzamag, yügürmek, haray, kecek, herze, lap, tikan, acığı gelmek, azmak, nohtâ, peşk, sümük, sele, calamak, tağar, telesmek, veylan, yüngül, yubanma” gibi kelimeler buna örnektir.

Bazı kelimelerin imlası Anadolu Türkçesinden farklıdır: Tük (tüy), tikan (diken), pozulmuş (bozulmuş), yalguz (yalnız), soyuk (soğuk) yengi (yeni), tobra (torba), Tarı (Tanrı), yuhu (uyku), kurma (kavurma),vb.

Heydecî ana diline önem vermiş bir şairdir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimeler olmasına rağmen dili, konuşma diline yakındır. Sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Şiir konuları zengindir. Halkın yaşayış tarzını, gelenek ve göreneklerini şiirlerinde konu ettiği için halk zevkine inmiştir. Bu sebeple atasözlerini ve deyimleri sık sık kullanmıştır.

Heydecî şiirlerinde deyimleri hem gerçek hem de mecaz anlamları ile kullanmıştır. Aşağıda zikredilen beyitlerde bunu görmek mümkündür. “Bağrını delmek” deyimini kullanırken, insanların kötü haline sevinmenin oktan daha çok zarar verdiğine işaret etmektedir.

*Oh her ne iti olsa gümân eyleme şahsın
Dünyada şemâtet kimi bağrın delen olsun (G 18/4)*

Garip bir kimsenin bağrında kan dolu bir gönül vardır. Aşağıdaki beyitte “Bağrı kan dolmak” deyimini kullanırken “çaresizlik” anlamını kastetmektedir.

*Meni derd u gam eyledi nâtivân
Garîplik gamı bağrımı kıldı kan (M 9/23)*

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Heydecî, beyitlerinde deyimleri başarıyla kullandığı gibi atasözlerini de sıklıkla ve başarıyla kullanmıştır. Atasözlerini kimi

¹¹ Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1971) 8.

zaman olduğu gibi almış, kimi zaman da Azeri ağız hususiyetlerine uygun olarak değiştirerek kullanmıştır.

“Emanete hıyanet olmaz.” “Açma sırrını dostuna, o da söyler dostuna.” gibi atasözlerini aynı beyit içerisinde Azeri ağız hususiyetlerine göre kullanmıştır.

*Bebem emânete hergiz hıyânet itme eger
Biri sözün sene tapşırđı sırrın eyleme fâş (K 4/12)*

“Her gecenin sabahı vardır” atasözü ile insanlara umutsuz olmamaları gerektiğini bildirmiştir.

*Her kış dalıca yaz gelür her gice günüz
İmdi ki gün batup karalukdür telesmiyüz (G 10/1)*

“Kurda kuzu emanet edilmez” sözünün söylendiği bu beyitte ikiyüzlü, riyakâr zâhide nasihatte bulunmanın yersiz olacağı anlatılmıştır.

*Zâhid u sade vü sâlûsa vasiyet eylemak
Ona benzer ki adam tapşura kurda çebişi (G 32/8)*

3.4. Hakîm-i Heydecî'nin Etkilendiği Şairler

Heydecî, kendisinden önce yaşamış olan İran şairlerinin eserlerini okumuş ve tetkik etmiştir. İran şairlerinden beslenerek şiirlerini geniş bir edebî ve dînî bilgi ile yazmıştır. Heydecî'nin Dîvân'ında özellikle; Hakîm Ebulkâsım Firdevsî, Hâfız-ı Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Şeyh-i İsrâk Sühreverdî gibi şairlerin etkisi olduğu yoğun bir şekilde görülmektedir.

Hakîm Ebulkâsım Firdevsî: Heydecî, Farsça mesnevî türünde yazmış olduğu şiirlerde, özellikle Firdevsî ve Nizâmî gibi Fars edebiyatının büyük şairlerinin eserlerinden örnekler kullanmıştır. Dâniş-nâme eserinde yer alan Farsça mesnevî türü şiirlerde daha çok *Hakîm Ebulkâsım Firdevsî*'nin Şehnâme'sini örnek almış ve aynı vezinle eserini yazmıştır.¹² Şehnâme İran mitolojisini toplayan en önemli kaynaklardan biridir. Bu eser vasıtasıyla Dîvân şiirinde de İran mitolojik kahramanları bolca kullanılmıştır.¹³ *Şehnâme'nin Türk kültürü üzerindeki etkilerinden birisi de destan kahramanlarının adlarının Türkler tarafından çokça benimsenmiş olmasıdır. Türk toplumunda yaygın bir biçimde kullanılan Behrâm, Behzat, Cem, Cemşîd, Efrasiyab, Ferhâd, Feridûn, Hürmüz, Hüsrev, İskender, Karen, Keykâvus, Keykubâd, Rüstem, Şehrinâz, Şirin, Siyâvûş gibi kişi adlarının Şehnâme kaynaklı oluşuna bakıldığında bu etki daha iyi anlaşılabilir.*¹⁴ Heydecî bazı şiirlerinde bu isimleri konu alır.

*Mutrib getir neyi Neyi neyliyüm hikâyet et
Kimden diyüm Tehemten ü İsfendiyâr'dan
Cemşîd noldı nûş eyledi merk câmunı
Kâvus noldı yoh haber ol şehr-yârdan
Dey Keykubâd virdi felek bâda şevketin
Keyhüsrevi o gelmedi daşra mağaradan
Dey noldı Zâl öldi Kim öldirdi rüzgâr*

¹² Heşterudi, *Divân-ı Heydecî*, 9.

¹³ Dursun Ali, Tökel, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016), 74.

¹⁴ Bekir Şişman - Muhammet Kuzubaş, *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017), 16.

Rüstem nece oldı kaldı kavlı kâr-zârdan

*Rüstem de öldi öldi aceb istemez aceb
Çoh yıhdı kim sipihr bunun tek sivârdan*

*Sührâb noldı sökdi onın karnını felek
Behrâm noldı gelmedi hardan şikârdan*

*Behmen hani yedi onı kim ejder-i ecel
Kârûn nece oldı kaldı ad ol nâm-dârdan (G 16/1-7)*

Nizâmî-i Gencevî: Heydecî bazı mesnevî türünde yazmış olduğu şiirlerinde Nizâmî-i Gencevî'nin felsefî ve irfânî düşüncesini izah etmiştir. Nizâmî'nin *Mahzen-i Esrâr* eserinde yer alan aşağıdaki beytini manzum şekilde tercüme etmiştir.

Nizâmî:

*Perdeyi kaldır da kendi birliğine görün
O perde, ben bile olsam topla¹⁵*

Heydecî:

*Perdeni sal dur gene git tek otur
Ger menem ol perde yığışdur götür (M 1/1)*

Heydecî, gazel ve kaside gibi türlerde daha çok Şeyh-i İsrâk Sühreverdî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi şairlerin şiirlerine tazminler yazmış ve onlardan etkilenmiştir. *Edebiyatta bir şairin başkasına ait manzum bir sözü kendi şiirinde tekrarlaması anlamına gelen tazmin için en elverişli manzumeler gazel ve kasidelerdir. Ancak aynı beytin başına dizeler eklenerek musammat şekli de ortaya çıkabilir.*¹⁶ Pala'nın söylediği tazmin örneği Heydecî'nin başvurduğu bir yöntemdir.

Şeyh-i İsrâk Sühreverdî: Heydecî, Şeyh-i İsrâk Sühreverdî'nin *Ruhlar dünyasına seyr u sülûk* adlı bir şiirini Türkçe tazmin etmiştir. Heydecî, bu şiirde ruhların sırrını, insanın aslına ve özüne dönmesini, fenefillâh ve aynelyakîn bir derecede görme arzusunda olduğuna işaret eder ve kendisini ezeli varlıktan uzakta gam düşkününü, gurbet dūçârı olarak adlandırır. Heydecî'nin, Şeyh-i İsrâk Sühreverdî'nin şiirine musammat şekliyle yazmış olduğu tazmin örneğinde; Arapça, Farsça ve Türkçe'den istifade etmiş olduğu görülmektedir.

*Menem gam düşgünü gurbet dūçârı
Pozulmuş gülşeni solmuş bahârı
Gönül ağlar gideydim kende sarı
Ekûlu 'l-câretî ve 'd-dama 'u câr
Ve lî 'azmü 'r-rahîl ile 'd-diyâr (MS 2/1)*

Şairin, Şeyh-i İsrâk'tan başka Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî'ye yazmış olduğu tazminler de vardır.

Sa'dî-i Şîrâzî: Heydecî bir yandan klasik Fars edebiyatı'nın en büyük şâirlerinin şiirlerine tazmin yazmış, aynı zamanda kendi şairlik gücünü de övmüştür. Bu şairlerin şiirlerine süt ve şeker benzetmesi ile katkıda bulunduğunu belirtmiş ve kendisiyle övünmüştür. Sa'dî-i Şîrâzî'nin iki gazeline tazmin yazmıştır. Heydecî'nin kaleme aldığı

¹⁵ Nizâmî, *Mahzen-i Esrar*, çev. M. Nuri Gençosman, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2014) 17.

¹⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004) 443.

bu tazmin örnekleri ile adı geçen şairleri beğendiği, üstat kabul edip hürmet gösterdiği ya da dostluk gösterisinde bulunduğu söylenebilir.

*Ey reşk-i ferîşte gayret-i hûr
Ve'y ârizi şem '-i mahfil-i sûr
Cânâ bile tünd gitme bir dûr
Pervâne nemî şekîbed ez-dûr
Ger kasd kuned be-sûzedeş nûr (MS 1)¹⁷*

Hâfız-ı Şîrâzî: Heydecî, Hâfız-ı Şîrâzî'nin birçok beytinden ilham almış ve bazı şiirlerini manzum şekilde tercüme etmiştir. Hâfız, bir güzelin ben'i için Semerkant ve Buhara gibi şehirleri feda edeceğini yazmıştır.

Hâfız:

*Eger ân Turk-i Şîrâzi be dest âred dil-i mâ râ
Be hâl-i Hindûyeş bahşem Semerkand u Buhârâ râ¹⁸*

“O Şirazlı Türk (güzel) gönlümüzü elde ederse,
Onun Hindu ben'ine bağışlarım Semerkand'ı Buhara'yı”¹⁹

Heydecî, Erdebil ve Halhal şehirlerini bir güzelin saçının teline bağışlayacağını aşağıdaki beyitte dile getirmiştir;

Heydecî:

*Eger bu Türk benim gönlümi ala eline
Bağışlaram teline Erdebil u Halhalı (G 35/4)*

Yine Hâfız'dan almış olduğu bazı beyitler şunlardır;

Hâfız'ın;

*Eger refik-i şefikî durust peymân bâş
Herîf-i hâne vu germâbe vu gülistân bâş²⁰*

“Şefkatli bir arkadaşsan sâdik ol sözüne,
Evde, hamamda, bahçede eşlik et bize”²¹

Gazelinin ilk beytine Heydecî'nin benzetmesi aşağıda şu şekilde yer almıştır.

*Men ol refik-i şefikî dürüst peymânem
Herîf-i hücre vü germâbe vü gülistânem (K 7/1)*

Hâfızın'ın rindane söylediği aşağıdaki beyti taklit etmiştir;

Hâfız:

*Be-mey seccâde rengîn kun geret pîr-i mugân gûyed
Ki sâlik bihaber nebved zi râh u resm-i menzilhâ²²*

“Muğlar pîri sana derse tut sözünü şarapla bula seccadeyi,

¹⁷ Ali Furuği - Abdulazim Garib, *Gazeliyat-ı Sa'dî*, (Tahran: İkbâl Yayınları, 1388) 138.

¹⁸ Muhammed Rıza Bozorghalki, *Şâh Nebât-ı Hâfız*, (Tahran: Zavar Yayınları, 1382) 6.

¹⁹ Hicabi Kırangıç, *Hâfız Divânı*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013) 9.

²⁰ Bozorghalki, *Hâfız*, 649.

²¹ Kırangıç, *Hâfız*, 274.

²² Bozorghalki, *Hâfız*, 1.

*Sâlik menzillerin yolundan yordamundan olmaz bîhaber*²³

Heydecî:

*Koy nece vü neçeni olma fuzûl
Her ne ki sâlik buyurur kıl kabûl (M 5/21)*

Heydecî'nin şiirlerinde ayrıca *Fuzulî* ve *Nesîmî* gibi Dîvân edebiyatının zirve şahsiyetlerinin üslubu yoğun bir şekilde görülmektedir.

Fuzûlî: Heydecî, aşk ve ızdırıp şairi olan Fuzûlî'nin birçok şiirinden etkilenmiştir. Aşağıdaki beyitte Fuzûlî aşkın elemlerini ve ızdıraplarını lirik bir ifadeyle şöyle dile getirmiştir.

Fuzûlî:

*Işk derdiyle hoşem el çek 'ilâcumdan tabîb
Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır*²⁴

Heydecî:

*'Îlâc yoh meni bu derd öldürür bilirem
Dur ey tabîb ki men kâbil-i devâ degilem (G 13/5)*

Fuzûlî:

*Bildüm tarîk-i 'ışk hatar-nâkdür velî
Men dönmezem bu yoldan ölüim olsa gâyeti*²⁵

Heydecî:

*Diyirler gitme muhabbet yolunda zahmet var
Bu korhulu yola koydum ayağ Hudâ'ya penâh (G 21/5)*

Nesîmî: Heydecî, Azerî edebiyatının büyük şairlerinden olan Nesîmî'nin şiirlerinden de ilhâm almıştır. Heydecî'nin bazı şiirlerinde Nesîmî'nin üslûbu oldukça açıktır.

Nesîmî:

*'Aceb yüzün mi şol ya harmân-ı gül
'Aceb dişün mi şol ya lü'lü'-i nâb
'Aceb kaddün mi şol ya serv-i bustân
'Aceb haddün mi şol ya verd-i sîr-âb*²⁶

Heydecî:

*O işvedür sene ya fitne gamze ya peykân
O hâldür söyle ya dâne zülüfdür ya dâm
O gonca ya senin ağzın o turre ya reyhân
O lâle ya senin avurdın o nukre ya endâm (K 6/11-12)
Ol sünbül-efşândur ya zülf-i perîşânı
Ol servi hırâmândur ya kâmet-i ra'nâsı (K 9/6)*

²³ Kırlangiç, *Hâfiz*, 7.

²⁴ Kenan Akyüz vd., *Fuzûlî Türkçe Divan* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958) 209.

²⁵ Akyüz vd., *Fuzûlî*, 426.

²⁶ Hüseyin Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, (Ankara:TDK. Yayınları, 2014) 196.

SONUÇ

Hakîm-i Heydecî, birçok türde eser vermiştir. Şairin lirik şiirleri, felsefi ve tasavvufi gazelleri, kasideleri ve bazı mevzulara hasrettiği nesirleri bulunmaktadır.

Heydecî, eğitim almak için sırasıyla Kazvin ve Tahran şehirlerine gitmiştir. Devrin ileri gelen âlimlerinden ders almıştır. Şair daha sonra müctehid ve din âlimi unvanlarını almak için vatanından ayrılıp Irak'ın Necef şehrinde ilim tahsil etmiştir. İran edebiyatının önemli şairlerinin eserlerini okumuş ve kendisini şiir alanında yetiştirmiştir. Heydecî'nin şiirlerinde Türklere ait sosyal ve kültürel izlere rastlanmıştır. Şair, manzum hikâye tarzında da şiirler yazmış, toplumun geleneklerini-göreneklerini ve sosyal yaşantısını bu şiirlerine konu etmiştir. Şair olmasının yanında aynı zamanda bir din âlimi olan Heydecî, şiirlerinde din ve tasavvufa ait unsurlara oldukça fazla yer vermiştir. Şairin, şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeler yerine Türkçe kelimeleri ve halk söyleyişlerini tercih ettiği görülmüştür. Bununla birlikte redif olarak Türkçe kelimeleri seçmiştir. Bu sebeple Türkçeye önem verdiği söylenebilir.

Heydecî'nin dili Güney Azerbaycan ağzıdır. O, Azerbaycan Türkçesi'nin Zencan ağzı ile konuşan ve yazan bir şairdir. Şair, Dîvân'ında Türkçeye önem vermiş, onu başarıyla kullanmıştır. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeler yerine daha sade bir dil kullanarak Türkçe kelimeleri ve halk söyleyişlerini tercih etmiştir. Redif olarak Türkçe kelimeleri seçmiş ve fiillere önem vermiştir. Söz ve ses tekrarlarındaki sıklık şairin şiirlerinde musikiye önem verdiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak konu ile beytin ses uyumunu sağlamadaki başarısı dikkat çekicidir. Ayrıca şiirlerinde, atasözleri, vecizeler, halk söyleyişleri ve deyimler dikkat çekecek derecede çoktur. Bütün bunlar Heydecî'nin dile olan hâkimiyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Heydecî Fars edebiyatının önemli şairlerini örnek almış ve bazı şairlere tazmin yazmıştır. Tazmin yazdığı tespit edilen bu şairler; Hâfız-ı Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Şeyh-i İşrak Sühreverdî'dir. Söz konusu isimlerin dışında Firdevsî ve Nizâmî gibi Fars edebiyatının büyük şairlerinin eserlerinden örnekler kullanmıştır.

Netice itibariyle Heydecî Dîvânı'nın; devrin siyasî ve sosyal hayatını, edebî dilin imkânları ile fakat sade denebilecek bir dille yansıtmayı, ayrıca tasavvufî ifadelerle yer verilmesinin yanında, klasik Türk şiirinin özelliklerini de bünyesinde barındırması bakımından Türk-Azeri edebiyatının önemli bir halkasını oluşturduğu söylenebilir. Heydecî'nin de dili kullanmadaki becerisi, hayal dünyası, halk söyleyişlerini başarılı bir şekilde şiirlerde kullanması, kısaca şairliği yönüyle bugün daha fazla tanınması gereken başarılı ve önemli bir şair olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Kenan vd. *Fuzûlî, Türkçe Divan*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.
- Ayan, Hüseyin, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara, TDK. Yayınları, 2014.
- Bozorghalki, Muhammed Rıza, *Şâh Nebât-ı Hâfız*, Tahran, Zavar, Yayınları, 1382.
- Cereyan, Sinan, *Hakîm-i Heydecî ve Türkçe Şiirleri*, Diyarbakır, Dicle Üniv., Sos. Bil. Enst., Doktora Tezi, 2019.
- Ergin, Muharrem , *Azeri Türkçesi*, Edebiyat İstanbul, Fakültesi Basımevi, 1971.
- Furuği, Ali – Garib, Abdulazim, *Gazeliyat-ı Sa’dî*, Tahran, İkbâl Yayınları, 1388.
- Heşterudi, Ali, *Külliyât-ı Divân-ı Heydecî*, Tahran, Aleviyun Yayınları, 1377.
- Kırlangıç, Hicabi, *Hâfız Divânı*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013.
- Menafî Ekberov-M.Kasımova, *Güney Azerbaycan Edebiyatı Antolojisi*, c.1, Elm Yayınevi, Bakü 1981.
- Muhammedzâde Sadık, *Dîvân-ı Eş’ar-ı Türki Hakîm Molla Muhammed Heydecî*, Zencan, Pınar Yayınları, 1387.
- Muhsini, Aziz, *Azerbaycan Edebiyat Tarihinde Kızıl Yarpaklar*, Zencan, Mina Yayınları, 1995.
- Nizâmî, *Mahzen-i Esrar*, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, Ataç Yayınları, 2014.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004.
- Şişman, Bekir - Kuzubaş, Muhammet, *Şehnâme’nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2017.
- Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016.